

Geografia i etnografia al llibre tercer

Visat núm. 15

(abril 2013)

per Joaquim Gestí

Un dels elements que fonamenten la investigació herodotea, la *historie*, és el procés d'observació, l'*opsis* de les terres habitades i dels seus costums. De vegades, aquestes descripcions són sorprenents:

Els agatirsis tenen esposes comunes i són capaços de viure junts sense odi ni gelosia (IV 48), els argipeus són calbs (IV 23), la prostitució sagrada és un costum a Babilònia (I 199), els neuris es transformen en llops (IV 17), els etiops macrobis gaudeixen de llarga vida i tenen una «Taula del Sol», curulla de menges, i una font de la vida (III 23), els indis tenen l'esperma negre (III 97), i tantes i tantes descripcions d'hàbits i costums que sovint són difícils de creure, que sovint ens transporten al món del mite, a Homer.

Sabem, a més, que Heròdot no va visitar totes les terres que descriu en la seva obra, de manera que molts dels testimonis que ens forneix són fruit de narracions que ha sentit per boca de tercers, fet que encara els dona menys credibilitat. Tanmateix, descriu tots aquests costums amb total naturalitat. Malgrat l'orgull de ser grec i de la sorpresa que de vegades manifesta davant dels costums bàrbars, mai no els critica, fet que li va procurar entre els seus compatriotes la mala anomenada de «filobàrbar». El seu respecte per les altres cultures no li impedeix, però, ser crític amb moltes de les informacions que recull entre gents no gregues: «Ara bé, a mi em sembla que aquestes ordres d'Àmasis referents a la tomba i a aquell home no es produïren mai i que els egipcis expliquen aquesta versió per dignificar els fets» (III 16).

Tanmateix, a l'antiguitat, com ja hem esmentat, i posteriorment a l'edat mitjana, no tothom li reconeixia aquest punt de vista crític i se'l va considerar un mentider incorregible. Com ja hem comentat a propòsit del seu valor com a historiador, a l'època moderna, el descobriment progressiu de la diversitat de la conducta de les societats humanes, dels costums del poble del Nou Món, dels sacrificis humans dels asteques, de la calvície dels calmucs, de la matrilinealitat dels iroquesos, de la promiscuïtat sexual a les tribus de Samoa o de les històries dels pobles siberians sobre xamans que es transformen en llops, han confirmat moltes de les suposades invencions d'Heròdot i, en certa manera, també se'l podria considerar com el «Pare de l'Antropologia».

Com a geògraf i topògraf també té un valor. És el primer a copsar l'extensió i la posició d'Europa, Àfrica i Àsia. La seva representació del món conegut és molt aproximada a la realitat. És conscient que la mar Càspia està envoltada de terra per tot arreu i que és possible navegar tot al voltant de Líbia (Àfrica) (IV 42). És conscient que el món té milers d'anys d'antiguitat (II 11), una opinió inacceptable pels científics cristians de l'edat mitjana. De vegades, evidentment, s'equivoca: creu que el món és simètric; afirma que l'Istre, l'actual Danubi, i el Nil separen els seus respectius continents en dues parts i que els seus deltes es troben a la mateixa longitud geogràfica, que el Danubi neix als Pirineus i que el Nil ho fa a les muntanyes de l'Atlas (II, 31-33). Una concepció del món que té per objecte reafirmar la centralitat de Grècia, al bell mig d'aquests extrems, equidistant,

amb un clima temperat i amb tot de pobles al voltant que tenen costums estranys, costums totalment oposats als grecs.

Igual que en els llibres precedents, en parlar de Lídia, Pèrsia o Egipte, el llibre tercer, tampoc no queda al marge d'aquestes digressions. Aprofitant l'avinentsa del relat de l'expedició de Cambises i la necessitat d'acordar una aliança amb els àrabs, Heròdot relata els costums d'aquest poble pel que fa als pactes d'honor, als seus déus i a la duresa del seu país. Acabada la conquesta d'Egipte i a propòsit dels intents de conquerir Núbia, Heròdot ens parla dels etípos macrobis i el seu món fabulós que ens recorda la narració homèrica dels etiòps que viuen als confins del món (Homer, *Od.* I 23-27).

Després de l'*excursus* de geografia econòmica sobre les satrapies perses i els seus tributs, aprofita l'ocasió per descriure els confins de la terra, Aràbia, l'Índia, Àsia i les terres septentrionals, regions amb climes extrems que la naturalesa, rica en espècies, or, estany, ambre i perfums de tota mena, compensa. Tot això no és casual, forma part d'un pla preconcebut, on la geografia i els costums tenen un paper important per entendre la causa dels esdeveniments, per poder avançar en la comprensió dels fets i enunciar l'opinió que aquests li mereixen, les *gnomai*, els judicis personals que permeten justificar la causalitat dels fets, les seves *aities*.

El discurs ètic d'Heròdot

Sens dubte, l'Heròdot narrador d'històries fantàstiques i relats curiosos devia tenir força èxit entre els contemporanis grecs que l'escoltaven als carrers d'Atenes. Res no devia ser més divertit i entretingut que escoltar el relat de les serps alades d'Aràbia, del canibalisme de les regions septentrionals o de les dones egípcies, que orinaven dempeus. La narració de tots aquests estranys costums, però, no tenen com a objectiu la pura i simple diversió, formen part del pla de la seva obra. Heròdot ho fa amb respecte, com si volgués mostrar l'enorme diversitat cultural dels humans, com si digués: «hi ha altres cultures al món que no només són una mica diferents de nosaltres, sinó que són completament diferents de nosaltres». En aquest cas, l'única via per entendre l'altre és la tolerància. Aquesta idea, tant de moda als nostres dies, queda magistralment exposada al llibre tercer, quan l'historiador expressa la seva *gnome*, la seva opinió sobre la bogeria de Cambises:

«A mi, doncs, em sembla del tot clar que Cambises era completament boig, altrament no hauria intentat burlar-se de la religió i dels costums. En efecte, si a tots els homes se'ls donés a triar entre tots els costums i se'ls exhortés a escollir els millors, tothom, després d'un examen meditat, triaria els seus; fins a tal punt creu cadascú que els propis costums són, amb diferència, els millors. Per això no és normal que un home, llevat que sigui un boig, faci riota d'aquesta mena de coses» (III 38).

El que li causa indignació és el capteniment impiu del rei envers els costums, les tradicions i les creences religioses dels egipcis, la seva brutalitat envers el déu Apis, envers la vida dels innocents, del seu germà, de la seva germana, del fill de Prexaspes. Ningú no comet crims com aquests, ni fa escarni dels costums dels altres, conclou, a no ser que sigui boig, *ergo*, Cambises era un dement.

Aquesta concepció de la desmesura, de la *hýbris* humana que provoquen la ira dels déus, també es fa palesa en les històries dels tirans de Samos i Corint, que paguen un preu molt alt per les seves accions. Tampoc no sembla casual que aquests desventurats personatges representin també formes de govern oposades al sistema de la ciutat que acollí Heròdot i on adquirí bona part de la seva anomenada, a la democràcia, a la *isonomia*, tal com l'anomena als seus textos. Ni és casual que en el passatge sobre la nova forma de govern que ha de regir Pèrsia després de la caiguda dels mags, es plantegi la discussió entre oligarquia, monarquia i democràcia, uns discursos totalment inversemblants al si d'un món completament allunyat de la realitat de les àgores gregues. Ni tampoc és estrany que triomfi la monarquia a Pèrsia, el poder absolut d'un home i d'una dinastia que, en

pocs anys atacarà Grècia, el bressol de la llibertat i de l'individu. Heròdot n'és conscient i prepara el terreny per a la confrontació, no només militar, sinó vital que relatarà en ocasió de les Guerres Mèdiques.

Com indica Bernadete (Bernadete, S. *Herodotean Inquires*, 1969, 69-98), un altre dels grans conflictes morals presents al llibre tercer és la dicotomia entre veritat i mentida. Per a Heròdot, les repercussions d'aquest dilema en els esdeveniments històrics són decisius: marca tant la història posterior d'una regió com als seus protagonistes; per això sempre que pot recorre a la correspondència epistolar o als diàlegs i discursos. Si analitzem detingudament els *logoi* que conformen el llibre tercer veurem que el principi motriu en tots els casos és aquest conflicte.

Cambises és desfà del seu germà Esmerdis sota la falsa acusació de conspirar; el fill de Prexaspes mort sota les fletxes del seu arc, i davant la mirada atònita del seu pare, per demostrar que els perses menteixen quan l'acusen de ser massa afeccionat a la beguda; en el moment de morir, Cambises revela la veritat sobre l'assassinat del seu germà, però Prexaspes ho nega i els nobles perses no creuen la declaració del rei moribund; el mag usurpador assumeix el poder de Pèrsia amb una mentida, fent-se passar per Esmerdis; Prexaspes promet declarar davant del poble que el nou rei és veritablement el germà de Cambises, però canvia d'opinió i admet davant tothom la responsabilitat de la mort d'Esmerdis per ordre de Cambises; els conjurats se serveixen d'una mentida promoguda per Darios, que justifica l'ús de la mentida útil, malgrat que un dels principis amb què eren educats els joves perses era no mentir mai; Darios se serveix de l'engany del seu mosso de quadres per vèncer en el certamen que el declararà nou rei; els relats sobre la geografia i els costums d'Aràbia i l'Índia són pura fantasia, és a dir, mentides; Zòpir aconsegueix guanyar-se la confiança dels babilonis mutilant-se el nas i fent-se passar per desertor, per després obrir les portes de la ciutat de bat a bat a l'exèrcit de Darios; Polícrates mor per l'engany d'Oretes..., la presència d'aquest conflicte en tots els *logoi* del llibre tercer s'ha interpretat com la influència en Heròdot de la filosofia oriental, del mazdaisme, del principi del Bé i del Mal, de les religions zoroàstriques. Aquest dualisme, però, també és present en la filosofia jònia, en la sofística, en la tragèdia, en Plató, en definitiva, en la pròpia tradició homèrica, que fa de l'astut Ulisses un dels representats paradigmàtics de la mentida útil (Demòcrit, 55 B 225 DK; Plató, *Resp.* III 389 b; Sòfocles, fr. 352 Radt).

Per acabar, el llibre tercer constitueix, sens dubte, no només una obra mestra de la narrativa antiga, sinó també una font indispensable per a qualsevol reconstrucció històrica de l'Imperi persa i de l'Egeu oriental en el decenni que va del 520 al 530 aC. En tota la historiografia antiga no hi ha una obra similar a aquesta, una obra que, escrita per un grec, introdueixi la informació importantíssima i nombrosa que forneixen les fonts orientals; una obra que ha esdevingut, sense discussió, l'únic intent reeixit de la historiografia antiga per conèixer i interpretar un dels períodes més convulsos de la Història Universal, el moment en què l'Orient i l'Occident s'enfronten per primer cop.

«Notícia preliminar del llibre III» A: *Heròdot*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 2006